

שנת 1483

ירושלים, מס' 251

Zu dieser zeit wohnen an vierhundert Juden in Jerusalem, die in ihrem Unglauben leben und in einem grossen Irrtum beharren --- Die Juden brauchen in diesen Landen mehr die arabische Sprache zu anderen Menschen, aber unter sich die hebraische.

מקור: Wiesbaden 1961 .Bernhard von Breydenbach, Die Raise ins Heilige Land, Frankfurt 1486, p. 26. מהדורת צילום:

תרגום

בזמן הזה גרים בירושלים קרוב לארבע מאות יהודים,¹ החיים בחוסר-האמונה שלהם ומחזיקים בעקשנות במשגה גדול --- בארץ זו נזקקים היהודים יותר לשפה הערבית בדברם עם אנשים אחרים, אך ביניהם לבין עצמם הם נזקקים לעברית.²

- 1 על מספרם של יהודי ירושלים ראה לעיל, מס' 230 והערה 2 שם; והשווה להלן, מס' 253 והערה 1 שם.
- 2 על המהדורה שלפנינו ראה לעיל, מס' 250, הערה 1. על השימוש בעברית ראה מילונו של פון הארף (להלן מס' 291, הערה 1).

שנת 1483

ירושלים, מס' 252

--- ir findent umherren gutte wine allenhalben. und zu Jherusalem unther dene Christianenn. do selbest denn bestenn der uff erdenn ist, umb zymlichs. dess saill uch eyner gnugk bestellenn, eyn Judde zu Jhe- rusalem heyst Mardocheus, darum ich uch schriffte gebenn will, und wollent soliches nit verachtenn, sy werdenn uch grosse truwe thune, mher dann ymant anders in der gantzenn heydenschafft.

מקור: Bernhardt von Breitenbach, Reysebuch, Frankfurt a/M 1603, fol. 55r.

תרגום

--- אתם מוצאים¹ יינות טובים בכל מקום; ובירושלים, בקרב הנוצרים, את הטוב ביותר עלי אדמות, והוא בזול מאוד. יהודי אחד בירושלים, שמו מרדכי, יזמין בשבילכם די צורכיכם ממנו.² אני רוצה לתת לכם מכתב אליו, ואל תזלזלו בכך, כי הוא יעשה בשבילכם בנאמנות רבה יותר מאשר מישהו אחר בכל ארצות הכופרים.³

- 1 בארץ-הקודש.
- 2 על יהודים מוכרי יין בירושלים ראה גם לעיל, מס' 242.
- 3 כלומר, המוסלמים. מהדורה זו של החיבור היא הרחבה של המהדורה המקורית של שנת 1486. דומה, ששולבו בה קטעים מחיבוריהם של עולי-רגל אחרים, ובכללם של פליקס פאבר. הקטע שלפנינו אינו מופיע במהדורת החיבור משנת 1486. על המהדורות השונות ראה לעיל, מס' 250, הערה 1.

שנת 1483

ירושלים, מס' 253

Mehr ist zu wissen dass zu diesen zeiten zu Jerusalem bey des Geschlechts Juden wohnen bey fiñffhundertten. Dazu die Sarraceni und Barbari verfolgen un verschmahen sie fur all ander Nationen.

מקור: Bernhardt von Breitenbach, Reysebuch, Frankfurt a/M 1603, fol. 60r.

תרגום

ועוד יש לדעת, כי בזמן הזה גרים בירושלים יהודים משני המינים¹ קרוב לחמש מאות --- הסאראצנים והבארבארים² רודפים ובזים להם יותר מאשר לכל העמים האחרים.³

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

- 1 כלומר, גברים ונשים. על מספרם של יהודי ירושלים ראה לעיל, מס' 230 והערה 2 שם.
- 2 שמא הכוונה לממלוכים?
- 3 נוסח שונה של קטע זה ראה לעיל, מס' 251. על מקור השוני ראה לעיל, מס' 252, הערה 3.

לפני שנת 1484

ירושלים, מס' 254

--- ואשר הוא היום נגיד, ישב בירושלם ימים ושנים רבות, וברח מירושלם מפני הזקנים,¹ המלשינים והמוסרים אשר היו שם, ושמו ר' נתן הכהן,² והוא עשיר וחכם וחסיד וזקן, והוא מארץ ברבאריאה,³ ובבואי למצרים כבדני כבוד נפלא, והיה מחבב אותי כאב לבן, והניא לבבי מאד מלשבת בירושלם מפני המלשינים והמוסרים אשר בה. ובימים ההם⁴ כל הרבנים והחכמים אשר היו בירושלם, מן האשכנזים והספרדים, ברחו ונמלטו לנפשם, כי לחצום הזקנים היושבים בירושלם לחץ גדול.⁵ וכל היהודים אשר נקבצו בירושלם, כי קרוב לשלוש מאות בעלי בתים היו בה, נשמטו אחד אחד, ונדדו הלכו מפני כובד המסים והעולות אשר הטילו עליהם הזקנים יושבי הארץ. ולא נשארו בירושלם כי אם דלת העם ונשים, וכמעט לא נשאר בה איש שיהיה ראוי להקרא איש. וגברה יד הזקנים הרשעים האלה, עד שמכרו כל הספרי תורה לערלים, למען יוליכו אותם אל גוי רחוק.⁶ והמעילים והפרוכות והרמונים של כסף וכלי הקדש אשר היו בירושלם הכל לקחו ומכרו, וכל הספרים אשר היו בהקדש הכנסת אשר בירושלם, כי לא היה מספר לספרים אשר הקדישו כל הבאים שם מן האשכנזים מספרי תלמוד ופוסקים הכל מכרו הזקנים ההם. ולא נשאר מעיל ופרוכת וכלי כסף שלא הוציאו מן ההקדש, עד בלתי השאירו להם שריד.⁷ ואמר לי הנגיד, כי לא היה בידו למחות בזקנים ההם, כי ירא מפניהם, פן ילשינו למלך על כל היהודים כי המלך קבר פתוח גרונו ועינו לא תשבע.

מקור: איגרת ר' עובדיה מברטנורה לאביו, עמ' 74–76; וראה גם: יערי, איגרות, עמ' 122–123.

ספרות: אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, ב, עמ' 448–454; דוד, הזקנים, עמ' 222; ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 25–29; וראה גם להלן, מס' 273.

תרגום של שיוחי אליהו (ביחיד: שיחי אליהו), הכינוי הערבי לפרנסי העדה. על ר' עובדיה מברטנורה ואיגרותיו ראה להלן, מס' 273, הערה 1.

- 1 ר' נתן – או יהונתן – הכהן שולאל. מן הרשימות שכתב ב"כתר תורה" שהיה ברשות משפחתו עולה, שנולד בשנת 1437. בשנת רכ"ט / 1469 נולדה לו בת ב"ארץ גנואה", ובשנת רל"א / 1471 נולדה לו בת בירושלים. עלייתו לארץ-ישראל היתה אפוא בין שנת 1469 לשנת 1471 (וראה לעיל, מס' 191; ושם ספרות). בשנת 1484 נתמנה לנגיד במצרים, ומכאן, שעזב את ירושלים בין שנת 1471 לשנת 1484. ר' עובדיה מברטנורה מספר, כי הנגיד ישב בירושלים "ימים ושנים רבות". דומה, ששולאל עזב את ירושלים במהלך המאורעות שהביאו להסתלקותם מן העיר של חכמים נוספים, ראה להלן, מס' 259. מאורעות אלו שהתחוללו ככל הנראה עקב החיכוכים המתוארים כאן עם הזקנים, התחוללו, כנראה, באביב שנת 1423.
- 2 כלומר, צפון-אפריקה. לדעת כמה חוקרים נולד ר' נתן בתלמסאן שבמערב אלג'יריה.
- 3 כלומר, בימי ישיבתו של ר' נתן בירושלים. הקטע מתאר את המאורעות בירושלים בזמן ההוא, כלומר, בראשית שנות השמונים של המאה הט"ו, ולא בסופם, זמנו של הכותב. לימים מזכיר גם ר' עובדיה את המאורעות האלה, אך הוא מקפיד לציין, כי המצב השתפר, וכי ה"זקנים" "ניחמו על רעתם", והם "מקריבים עתה כל הבא לשבת בארץ" (להלן, מס' 273). בקטע שלפנינו לא צוין במדויק מתי היה המאורע שהביא לכל הצרות ומה אירע, אך במקום אחר הוא מביא בשם הזקנים, כי החובות נוצרו "בשביל בנין בית הכנסת" (להלן, מס' 273, ליד ציון הערה 13). בשנת 1474 נהרס בית-הכנסת של ירושלים, ובפקודת הסולטאן קאית ביי נבנה מחדש, וגם מאורע זה הטיל על הקהילה מעמסה כספית כבדה, הנוכרת בתעודות התקופה (לעיל, מס' 201–203). ייתכן, כי הלחץ הכבד על אנשי הקהילה נבע מהצטברות החובות עוד לפני שנות השבעים ועד סמוך לימיו של הכותב.
- 4 על חכמים שנמלטו מירושלים בעת ההיא ראה להלן, מס' 259; וראה גם להלן, הערך "עזה", מס' 13, הערה 4, על ר' משה מפראגה, חכם אשכנזי שברח מירושלים ור' עובדיה פגשו בעזה.
- 5 הכותב מבחין היטב בין "ישמעאל" = מוסלמים ובין "ערלים" שהם נוצרים. הספרים וכלי-הקודש נמכרו אפוא לעולי-רגל נוצרים, שהעבירו לארץ רחוקה.
- 7 על מכירת כלי-הקודש מספרים מנהיגי קהילת ירושלים עצמם באיגרת שלחות משנת ארי"ה / 1455 (לעיל, מס' 177).

לפני שנת 1484

ירושלים, מס' 255

שבחי ירושלים את יי¹ כו(ליה).

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

למען ציון לא אחשה² כו(ליה).

מציון מכלל יופי אלהים³ כו(ליה).

הנה עין יי אל יריאיו⁴ כו(ליה).

5 [שמש] ... [מחלב מאור עינים הלו עלי ראשי כמו קרנים,
לבש חמודותיו כאור] ... [נים יאיר ויתנאה כעין מחנים,
מלך בטוב שכל עדי אזנים] שמש לשערי קדש מעין בינים,
ה[נ]ו אדון נתן טהור עינים יחזה בשכלול עיר ירושלם.

רח[ב] שור[שים] זוהר הנפשים וחכם חרשים, נגיד ומצוה לאומו, דורש [טוב] לעמו ה' אלהיו עמו.⁵

למי כל חמדת ישראל והתהלה, כי אם ליראי יי ולחושבי שמו להיות לו סגולה בלבבו
והצדק והחסד מרחפו ומרימו להעלותו על כל הקהלה לשם ולתהלה מן הברכה העליונה הר
המר וגבעת הלבונה,⁶ כבוד גדולת קדושת ---

אהובנו מודעתנו ידידינו העניו החכם החסיד הרב הנערב כמים

קרים ביום שרב אור המזרח ונר המערב, ישע יקרב למ(ורנו) ה(רב) ר' נתן ב(ן)

ר(בנו) כ(בוד) ה(רב) ר' סעדיה נ(וחו) ע(נדן) הכהן שלא⁷,

10 והאהוב הנאמן החבר והגביר בן יקיר ה(רב) ר' אברהם בנו חמודו,⁸ יגדל כבודו ויהא כזיוו הודו.

ימים נעימים הוא ואביו בקרב ישרים ותמימים כחפצכם וכחפץ נאמן אהבתכם

[... מ[אתכם] המתברך בחברתכם המספר שבחכם שלא בפניכם המזומן למצותכם הצעיר

[... ש[למה] ב(ן) ר(בנו) כ(בוד) ה(רב) מ(ורנו) ה(רב) ר' חלפתא ס(ימנו) ט(וב) בן הרב ר' לוי ז(כרו) ל(חיי) ה(עולם) ה(בא), דורש שלומכם כמיא די
לימא חפץ.⁹

[... יו[נתע] למעלתך שקיבלתי כתבך הנעים ככתב ילד שעשועים, ושמוח לבי יו[יג]ל כבודי בראותי

15 [... [דו תביאוהו, יפה ריחו וברוך טעמו, אמן נצח סלה. תחלת דבר:¹⁰

[... [ימהר יחישה רפואתך. ועיניך תחזינה] מ[שרים] דור דורים, זאת

[... [בדברים להצטערך עלהם אהובנו ואור עינינו נצחו אראלים

[את המצוקים ... [רוח אפינו, ונתאבלו עליו כלל הקהלה בדמעה מרה

[... [אשר ישים נפשו הטהורה היקרה בצרור החיים לפניו קשורה

20 [... [ה אז יוציאהו במחול משחקים מחיל אל חיל בשמחה ואורה.

[... [הלום, ויהיה בכי טוב כגן רטוב, ושים שלום. ומצד

[... [ם מאחיהם ומהם לא מהמונם ולא מהמהם אבל יש

[... [והכהן בן גנאח¹¹ ויוסף זמרון ושמואל מסנות¹² אבל העני

יגיע ויעלה וירצה ביד הרב המובהק הפטיש החזק החכם הנעלה לשם ולתהלה מ(ורנו) ה(רב) ר' נתן ב(ן) ר(בנו) כ(בוד) ה(רב) ר' סעדיה הכהן
של[אל] ב[ירושלם] ע(יר) ה(קודש).

מקור: כ"י ניו יורק, בית-המדרש לרבנים, ENA 2740, f. 2.

פורסם: דוד, משפחת שולאל, עמ' 397-398.

ספרות: שם, עמ' 383-384.

- 1 תהילים קמז: יב.
- 2 ישעיהו סב: א.
- 3 תהילים נ: ב.
- 4 תהילים לג: יח.
- 5 לפנינו מכתב-תנחומים לר' נתן הכהן שולאל מאת שלמה בן חלפתא. לדעת המהדיר נכתב המכתב בירושלים ונשלח לקאהיר לאחר שעזב ר' נתן את ירושלים ולפני שנתמנה לנגיד, אלא שנדמה, כי המכתב נשלח לירושלים על-ידי כותב הנמצא בחוף-לארץ. הדבר עולה מן הברכות, המתייחסות לירושלים ועיקרן שבה ליושב בה. במיוחד עולה הדבר מן המליצות שבשורות 6-7, שמקורן בכינויים שונים לירושלים, המתייחסים בדרך מיטאפורית אל הנמנען (וראה להלן, הערה 6). הדבר עולה גם מנוסח המייעון: "ר' נתן בן (ו) רבנו (כבוד) הרב) ר' סעדיה הכהן של] ... ב[ירושלים". המהדיר אמנם השלים "מ[ירושלים", אך המדובר כאן בעירו של הנמנען, ולא של השולח. מכאן, שיש להקדים את האיגרת לזמן התמנותו של ר' נתן לנגיד בשנת 1484 (אך ראה להלן, הערה 8). השולח, ר' שלמה בן חלפתא, הוא בנו של ראש חבורת חכמים מדראע שבצפון אפריקה, שהתכוונה לעלות לארץ-ישראל במחצית השנייה של המאה הטי"ו, אך הדבר לא עלה בידה. הכותב עצמו עלה ארצה, ושמו מופיע בין חכמי ירושלים למן שנת 1509 (וראה להלן, מס' 299, ליד ציון הערה 15). על עליית ר' שלמה חלפתא וסיעתו ראה בהרחבה המדור "עליות לארץ-ישראל", תעודה משנת 1421/2 והערה 12 שם.
- 6 מליצה הבנויה על שמות וכינויים מקראיים הקשורים, בין על-פי פשטם ובין על-פי דרשם, בירושלים: הבריכה העליונה – על-פי ישעיהו ז: ג; לו: ב; הר המור וגבעת הלבונה – על-פי שיר-השירים ד: ו.
- 7 ככל הידוע לפנינו המקור היחיד שבו נזכר אביו של ר' נתן. יש לזהותו עם ר' סעדיה שולאל, ששימש ברבנות תלמסאן במחצית הראשונה של המאה הטי"ו. וראה: אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, ב, עמ' 449.
- 8 ר' נתן אביו מזכיר אותו ברשימה משפחתית שערך בשולי כתב כתר גיובר. ראה: י" בן-צבי, מחקרים ומקורות, ירושלים תשכ"ו, עמ' 581. שם גם נזכרת לידת בנו של ר' אברהם – נכדו של ר' נתן – ביום כ"ב באלול רמ"ב / 6 בספטמבר 1482 אחרי מותו-שלו, משמע, אברהם מת באותה השנה, ויש להקדים את זמנה של האיגרת לתאריך זה. על הרשימה, ראה לעיל: מס' 191, וראה עוד: לעיל, מס' 254, הערה 2.
- 9 פירושו: "כמו המים שחפצים ללכת לים."
- 10 מכאן תורף המכתב שעיקרו ניחום אבלים.
- 11 האישי אינו ידוע, אך אין לזהותו עם חכם בעל שם או כינוי דומה מתקופות קדומות.
- 12 מן-הסתם אלה חכמים מדראע מבני חבורתו של הכותב. ר' יוסף זמרון הוא ר' יוסף בן אברהם בן זמרון, שחי בטוניס בשלהי המאה הטי"ו. ר' יוסף היה אחד מתלמידי רשב"ש, והוא הנמנען של כמה מתשובותיו. אזכור נוסף שלו ראה המדור "עליות לארץ-ישראל", תעודה משנת 1484-1488, והערה 4 שם. שמואל מסנות נזכר עם מקובלים אחרים – כנראה ירושלמים – כאחד מנמענייה של איגרת "עשרת מונים' בענין החשבונות והצירופים אשר ירגילום יותר חכמי האמת", שכתב דוד חזן. האיגרת נשלחה אל ר' שמואל מסנות, אל ר' שלום זיתון ואל אחיו ר' מרדכי, "אשר עליהם נאמר אשר מארץ ברבריה המה". האיגרת הועתקה בכ"י ירושלים, אוסף מוסאיוף, מס' 64, מדף 95 ע"א עד דף 106 ע"ב. וראה גם להלן, הערך "צפת", מס' 37, הערה 1.

בין שנת 1471 לשנת 1484

ירושלים, מס' 256

- (שנח) (לא) (עולם) (לוהי) (ישראל)
שלמה רבה לגברא רבה בוצינא דנהורה
אשלא רבה וכבירה,¹ הוא האלוף היקר (כבוד) ר'
נתן הכהן,² השם) יתמיד שלותו ושלות בניו
ובני ביתו, והשם) יחזירהו לשלום) לירושלים עיר) הקודש)
5 תיבנה) ותכונן) ב(מהרה) ב(ימינו). הנה, אחר השלום) אבשרך בבריאותינו,
כן תהיה גם אתה, ונא אדוני, אנו בצער
גדול על שלא שמענו על הנהגתך הישרה.
והגמל³ שבא ממכם אמר, שאתם בשלו(ה),
10 ולא הביא מאתכם לא כתב, וגם אמר [...]
מן ה[ה]ברה שהיתה שם לכן כל עת כת[ב]ון
ניהוגכם הטוב, ואל תמנע כ[תבכם]

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

- כל עת. והנה, אדוני, כבר בא ע... []
משקלם דרהם, ועוד מעט, עבור סבכס:
15 וב(רוך) ה(שם) שלא הביא הרבה.⁴ ושאר הכספים (תבע[ת],
ואמר, שהם על סלימאן סיקלי, שהוא לקחם מר'
יצחק⁵ ואמר, שישתדל להוציאם, ובחסדך תשל[ח]
לקרא, כי צריך לתתם לאותם שכבודך יודע,
כמו שקבלתי על עצמי מיד שיגיעו לרשותינו
20 בדמשק,⁶ לכן תצוה לקרא⁷ יעקב די פזולא,⁸ שלא
יאחרנו, כי הם יתבעו מיד שישמעו שהגיעו
לנו, כמו שכתבתי לכבודך. ואל תאשימני שאני
דוחק, כי אני מתבייש כשיתבעוני ואין בידי
כלום, ועדיין לא נתן לי שום אדם דבר מהחובות
25 שיש לכבודך, ואני הילוייתי למרת שמחה
י"ח כספים ולאם מוסי, אישתו של ר' אברהם,
ש[הו]א עמך, עשרה כספים), כי היא בצע[ר]
ש[אי]נה יכולה לעשות מלאכה, לפי שאינה
בריאה. ופרוס לי בשלו(ם) כ(בוד) ר' שלמה חברינו,
30 והדעונו ניהוגכם כל עת, ואל נא תאחרו
חזרתכם, מהרו ועלו, הצליחו ואל תעזבו אותנו,
כי הוא דבר טוב. מהרה אחש מהרה בימ[ינו],
ואל נבוש מסברנו, ונא הודיעוני כל ה[דברים]:
אשר יארעו כשתשמעום, ואין להאריך [] ...
35 בשלומכם, כנפשכם וכןפש הנקשר בא[הבה]
ושמח בשלוחתכם שלום(ם) ב(ן) כ(בוד) ר' יעקב ס(פיה) ט(ב).⁹

מיעון

יגיע ליד האלוף היקיר מ(ורנו) הר(ב) נתן הכהן י(גן) ע(ליו) א(לוהים) וברוך המגיעו לידיו.

מקור: TS, 18 J 5, f7.

פורסם: דוד, משפחת שולאל, עמ' 402-403.

ספרות: שם, עמ' 387.

- 1 פירושו: "החכם הגדול, מנורת המאור, האשל הגדול והכביר".
- 2 דומה, כי המדובר בר' נתן – או יהונתן – הכהן שולאל, וכי יש לייחס את המכתב לפרק-הזמן שבין עזיבתו את ירושלים אחרי שנת 1471 ובין התמנותו לנגיד בשנת 1484. מכל-מקום, כך עולה מן הברכה "והשם) יחזירנו לשלום(ם) לירושלים" ומהעדר התואר "נגיד" או ביטויי-שררה אחרים בשורת התארים שבפתיחת המכתב. הזיקה לירושלים, תוארי-ההפלה הרבים וקשרי-המסחר עם דמשק הנוכרים בהמשך מחזקים סברה זו. על סדר הזמנים בחייו של ר' נתן ראה לעיל, מס' 254, הערה 2.
- 3 כלומר, נוהג גמלים. מסתבר, שמנהיג אורחת-גמלים הביא סחורה מר' נתן לכותב המכתב.
- 4 המכתב שלפנינו הוא דיווח שמסר לר' נתן סוכנו שבדמשק. תחילה הוא מודיע על קבלת סכום מסוים מר' נתן עצמו ועל גביית הכספים המגיעים לר' נתן, ולאחר-מכן הוא תובע כספים נוספים מר' נתן לתשלום חובותיו. מכתב אחר של כותב זה מתפרסם במאמרו הנזכר של א' דוד. קטע ממנו ראה להלן, הערך "צפתי", מס' 40.
- 5 אולי הכוונה לר' יצחק שולאל. על מעורבותו של ר' יצחק בעסקי המשפחה ראה להלן, הערך "עזה", מס' 11.
- 6 על הסחר שניהלה משפחת שולאל עם דמשק ראה שם.

- 7 משמעות המלה אינה ברורה. לכאורה לפנינו תואר שמשמעו "קראי", אלא שדומה, שיש לבכר את ההוראה "לקרוא ל-", שכן אין בידנו ידיעות על קראים בקהילות איטליה, ומוצאו של האדם הנזכר כאן בפייסולה (Fiesole) שבטוסקאנה.
- 8 ייתכן, שיש לזהותו עם ר' יעקב בן יצחק (וראה להלן, מס' 259 והערה 2 שם), אך גם ייתכן, שיש לזהותו עם יעקב נקאוה, סוכנו של ר' יצחק שולאל (וראה להלן, הערך "עזה", מס' 11 והערה 8 שם).
- 9 סוכנו של הנגיד בדמשק. מכתב נוסף ממנו לנגיד בענייני מסחר ראה: דוד, משפחת שולאל, עמ' 402-403. ייתכן, שיש לזהותו עם ר' שלום הנזכר כמקורבו של הנגיד (וראה להלן, מס' 260 והערה 7 שם).

שנת 1483

ירושלים, מס' 257

- [... [ק] ... [1]
- [... [ש] . . כ [תוב, וגם לא הינו עומדים בעת] הזאת ?
- [... [עצה בשום דבר. וסלקנו עצמנו מן הכ] ...]
- [... [וסבה בשום דבר שחתימתנו לא היתה
- 5 [... [מה אינו ככונתנו, והאל ית(ברך) יודע ועד על]נו]
- [... [הקהל עם שכבר הסכמנו עם עצמנו שלא
- [... [הקהל, כי אין לנו עשק עמהם] ... [2]
- [... [אלא כדי שלא ידבר בנו, (אלא) שאנו המונעים
- [... [ח ככונתנו גלינו דעתנו מה היתה לפניכם
- 10 [... [למה שעשו מהברורים וזולתם אינו ברצוננו
- [... [ח]תמנו ולא נחתום ואנו נקיים בזה מיי ומישר]אל[3]
- [... [אנף)על(פלי) שלא חתם בתקנה⁴ העיד על עצמו
- [... [א]ההסכמה היתה כונתו ככונת מ(ורנו)ה(רב) ר' שלום(ם)
- [ויצח]ק הנזכרים.⁵ ואנו העדים קבלנו מכולם
- 15 [... [נ]כרת שהעידו בפנינו וכתבנו דבריהם
- [לפין שאינה בידם, חתמנו שמותינו פה ביום שני
- [לחודש] אייר שנת הרמ"ג ליצירה.⁶ ודין קיומה יצחק
- [... [ק בסוף השיטה אחר עמהם ובתחילת שטה
- [... [ניסן דיתירין עבר עליהם הקולמוס⁷ והכל שריר וקיים
- 20 [... [ואחתום במה (שגזרו עלי) שהעידו לפני הנזכרים⁸
- יום טוב בן(ן) כ(בוד) מ(ורנו)ה(רב) ר' יוסף וי
- עמואל⁹

מקור: TS, NS 9966.

פורסם: ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 77-78.

ספרות: שם, עמ' 69-70.

- 1 שטר-מודעה מירושלים. זו הצהרה של אדם שעשה מעשה מסוים מתוך אונס, ולפיכך הוא מבקש לבטל את המעשה (וראה בבלי ערכין כא ע"א). צדו הימני של השטר קרוי, ועל-כן קשה לעמוד על טיבו. השטר קשור, כפי הנראה, בפרשת "הזקנים" שמתאר ר' עובדיה מברטנורה (לעיל, מס' 254), והוא חלק מן העימות בין הנהגת הקהל בירושלים לחכמי הקהילה. מכל-מקום ברור, שיש להקדים את התעודה לתעודה שלהלן (מס' 259), המזכירה את בריחתם מן העיר של כמה חכמים, וביניהם ר' שלום אשכנזי, הנזכר מן-הסתם בהמשך (וראה הערה 5). בריחה זו קשורה, כנראה, בנאמר כאן.
- 2 ראה להלן, הערה 7.

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

- 3 עד כאן עיקר המודעה. עניינה, כנראה, הודעה, כי חתימתם של המודיעים – מן-הסתם שני החכמים הנזכרים בהמשך, ר' שלום ור' ... יצחק – על תקנת הקהל היתה שלא בכונה "כדי שלא ידבר בנו". הם מצהירים, שאין להם "עשק עם הקהל", כלומר, אין הם מסכימים עם דרכו. דומה, שזו התקנה שביטל הנגיד (להלן, מס' 258; וראה שם הערה 11).
- 4 דומה, שזוכר כאן חכם שלישי שאינו חתום על התקנה, אך הוא מצטרף להתנגדות האחרים.
- 5 ר' שלום הוא, כנראה, ר' שלום אשכנזי, הנזכר ברשימת נכבדי ירושלים שמביא משולם מוולטרה (וראה לעיל, מס' 225, ליד ציון הערה 14; וראה עליו להלן, מס' 259, הערה 5). השם השני הוא, כנראה, יצחק, והוא נזכר גם להלן, בשורה 17. משורה 12 עד כאן נמסרת מודעה בשם אדם שלישי, שלא חתם על התקנה, אך הוא מסכים עם חותמיה. מכאן והלאה – דברי העדים שבפניהם נמסרת המודעה.
- 6 באייר רמ"ג/1483 חלו ימי ב' בתאריכים אלה: ז' באייר/14 באפריל, י"ד באייר/21 באפריל, כ"א באייר/28 באפריל וכ"ח באייר/5 במאי.
- 7 שורות 17–18 מציינות, שמשפט מסוים שראשיתו במלה "עמהם" (ראה לעיל, ליד ציון הערה 2) וסופו במלה "דיתירין" נמחק ("עבר עליהם הקולמוס") מן הנוסח הרשמי של התעודה.
- 8 שמות העדים לא שרדו. ייתכן שלא היו כלל וכי לפנינו העתק שרק הסופר חתום עליו.
- 9 המדובר, כנראה, בבנו של הדיין ר' יוסף בן גדליה אבן עמנואל הספרדי, החתום על מכתב בית-הדין של ירושלים משנת 1467 או 1468 (וראה לעיל, מס' 187 והערה 10 שם). כן הוא חתום על שטר מירושלים משנת 1502 (וראה להלן, מס' 259 והערה 8 שם), והוא גם הסופר שכתב מכתב ללא תאריך בשביל אישה מירושלים (להלן, מס' 294).

אחרי שנת 1483

ירושלים, מס' 258

- [... שש¹]
- [... על כל]
- [... [נה]] ... [ם מפטירת חובו והביאום פ].] נו
- [... [מ]בקשי נפשם. והנה, הזקנים אשר בארץ ויש לאל ידם בהכירם שרו של]
- 5 [... [ים² סניגורים מתעלמים מצעקת אחיהם ועושים עצמם כאי]ש] [א]שר]
- [לא שומע³ ... [גר]] ... [ם שרים הרשעים שאין עומד לנגדם]
- [... [מהצרה]] ... [מקסמים גסים ככתוב התרפית ביום צרה צר]
- [כוחכה⁴ ושנינו כל מי שיש בידו למחות] ואינו ממחה נתפש⁵ ועל כל אילו הענינים אשר שמענו וכיוצא בהם]
- [... [בשלוחכם ראינו בעצתינו לגלות לכם דעתנו בכל מה שנתברר לנו מעניני ירוש⁶]
- 10 [... [אחר שראינו כל דברי שלוחיכם שהיה דעתם לקבול לפני המלך על השטרים הבאים]
- לבטל כתבו בעניני הירשות וזולתם ומבקשים עלילות עולה כל גזול⁷ אנחנו ראינו שהנה מן הדיולטריה]
- שלהם לפני אדונינו המלך שיביאו לפניו כל בני בליעל המחריבים ירושלים אלא שאמרנו [ש]ודם]
- [ל]אותו עונש בשפיכות דם קודם שנעשה להם התראה וחמלנו עליהם כדי שלא יהיו בש] . [ם מ] ...]
- ובני העולה אומרים לכם שתלחו אחר אילו המוסרים שם לבית הכנסת ה' ירחיב) גבולה) ברבים בשם]
- 15 והם יוסף בן אברהם חמוי⁸ ודניאל ואברהם גיסו שלחכו⁹ וכל המוסרים והמלשינים ואנשי רשע]
- שתכירום ותתרו בהם ברבים בשמי[נו], אנחנו החתומים, אשר נשבענו על הדבר הזה]
- לעשותו בקנאתינו לציון ולירושלים שלא תיחרב יותר שמיכאן אילך אם נשמע דבר אחר]
- ההתראה הזאת שתתרו בהם ותשלחו לידינו ההתראה שאנחנו כולנו נעמוד לפני המלך]
- ולא נרפא ידינו¹⁰ מהם עד הכרית שמם מן העולם א[נ]ף ע[ל] פ[ני] שפזיר ממון גדול עליהם שאין מ] ...]
- 20 וגם אליכם אחינו הזקנים והמערבים אשר אתם יושבים אשר אתם יכולים להיות למחסה]
- ולמסתור לצועקים אליכם להצילם מידי עושקים הסכמנו לגזור חרם על כל מי שימנע]
- מעמוד עם אחיהם להצילם מיד העומדים עליהם ובכלל החרם שכל אילו הדברים אשר ציונו]
- אתכם ושסדרנו לכם לפני שלוחיהם שמנינו לכם על ידי שלוחינו והתקנה שתקנוה ביניכם]
- בעניני המסים וההקדישות והנדרים והנדבות¹¹ ושאר כל הדברים והכתבים הכתב התנא[ים]

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

25 ושאר כל ה]דברים הכתובים בכתב]התנאי יהיה] כל [מי שימרה אותו] יהיה בכלל החרם ניד[וי]

מקור: כ"י ניו-יורק, בית-המדרש לרבנים, ENA 2735, f. 10r – איגרת מבעל שררה בקאהיר להנהגת הקהילה בירושלים.

פורסם: ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 78–79.

ספרות: שם, עמ' 70–74.

- 1 מכתב – מן-הסתם טיוטה – שכתב בעל שררה יהודי במצרים לאנשי ציבור בירושלים בענייני הקהילה. הכותב הוא, כפי הנראה, הנגיד ר' נתן הכהן שולאל, אך גם ייתכן, שכתב את המכתב קודמו, הנגיד ר' יוסף בן כליפא. הנמענים הם חכמים ירושלמים מתנגדי ה"זקנים". החכמים תבעו מן הנגיד באמצעות שליח, כי יתערב למענם בחצר המלך, וכי יתערב בעצמו בנעשה בירושלים. הנגיד מוסר, כי לפי שעה החליט, שלא יפנה אל המלך בגלל דיני-הנפשות העלולים להיות כרוכים בכך. על-כן הוא מורה לפונים אליו להתרות בשמו ב"זקנים" בבית-הכנסת של ירושלים. אם התראה פומבית זו לא תועיל, יערב את חצר המלכות בעניין. בשולי מכתבו מחזיק הנגיד את כל העומדים לימין ה"זקנים", והוא מבטל, כנראה, תקנה שנתקנה ביזמתם (וראה להלן, הערה 11). – מן המכתב עולה, כפי שעולה גם מדברי ר' עובדיה מברטנורה (לעיל, מס' 254; להלן, מס' 273), כי באמצעות חוקים קיימים ותקנות שתיקנו השתלטו ה"זקנים" על הרכוש הציבורי ועל הירושות (וראה ההערות שלהלן). התעודה קרועה בצידה הימני העליון. היא חסרה את משפטי הפתיחה ואת תחילת השורות 10–1. תאריך התעודה מבוסס על השוואתה לתעודה מס' 257 – קריאת התעודה קשה, ובנוסח המתפרסם כאן אין לראות נוסח סופי.
- 2 שרו של מצרים: שרו של ירושלים?
- 3 תהילים לח: טו.
- 4 משלי כד: י.
- 5 עבודה זרה יח ע"א.
- 6 ירושלים? ירושות? והשווה להלן, מס' 273 והערה 11 שם.
- 7 אולי צריך להיות "יובקשים עלילות עליהם כדי לגוול".
- 8 כלומר, מחמאה (חמת) שבסוריה. זו הידיעה היחידה המפרטת את שמותיהם של ה"זקנים". מלשון התעודה עולה, כנראה, כי הדברים אינם מכוונים לכלל פרנסי הקהילה, אלא רק לשלושת האנשים ששמותיהם נזכרים.
- 9 כך. צ"ל "שלחמו".
- 10 צ"ל "נרפה", ע"פ הפסוק דלעיל, הערה 4.
- 11 השווה לעיל, מס' 257. בתעודה היא חותמים כמה מחכמי ירושלים על שטר-מודעה נגד חתימתם על תקנה שתוכנה אינו ידוע בגלל מצב התעודה. התקנה הנזכרת כאן היא, כנראה, התקנה שאליה מתייחסים הדברים. מן הנאמר כאן ומטענותיו של ר' עובדיה מברטנורה נגד ה"זקנים" עולה, שתקנה זו אפשרה ל"זקנים" למכור את נכסי ההקדש של ירושלים. משמעות הדברים בקטע שלפנינו היא, כנראה, ביטול התקנה.

אחרי שנת 1484

ירושלים, מס' 259

הועתקה זאת התשובה¹ אות באות, מלה במלה מכתובת אדונינו הנגיד יהונתן (ירום) ה(ודו) מעלה ויגדל כבודו א(מן) נ(צח) ס(לה) --- ועוד אנו מודיעים למעלתכם¹ שזה הנכבד ר' יעקב ב(ן) ר' יצחק הלוי² נ(וחו) ע(דן) רצה ללכת לירושלים ת(יבנה) ו(תכונן) ב(מהרה) ב(ימינו) אצל הרבנים שיש לשם. ולפי שידענו מהם שאינם עתה מצויים לשם, הגדנו לו, לפי שלא יטרר בחנם, כי אם אינו הולך אצל לסבתם³ לא ימצאם, לפי שמ(ורנו) ה(רב) ר' שמואל מיניר י(שמרהו) צ(נורו) ו(גואלו)⁴ בדמשק, ומ(ורנו) ה(רב) ר' שלום י(שמרהו) צ(נורו) ו(גואלו)⁵ הניחוהו הולך לצפת, ומ(ורנו) ה(רב) ר' משה פרגי י(שמרהו) צ(נורו) ו(גואלו)⁶ בעזה. ויציאתם משם מסבת הדוחק בעונות. ולפי שידענו שלא ימצאם, בקש ממנו לכתוב שורותים אלו כדי שיהא נאמן אצלכם בדבריו ובשליחותו, ושלומכם יגדל, א(מן) נ(צח) ס(לה).

מקור: כ"י ירושלים, בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, Heb. 8 94, דף 19 ע"א.

ספרות: ש' אסף, "שריד מקובץ חשוב של שו"ת", קרית ספר, יא (תרצ"ד-תרצ"ה), עמ' 397–398.

ספרות: א' ריבלין, "הנגיד ר' יהונתן הכהן שולאל בירושלים", התור, ז, ירושלים תרפ"ז, גיליון יט, עמ' 8–10; אסף, מקורות ומחקרים, עמ' 192, הערה 13; אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, ב, עמ' 451–453; איש-שלום, בצילן של מלכויות, עמ' 334; דוד, הזקנים, עמ' 225; ריינר, הנהגת הקהילה, עמ' 27–28.

- 1 חתימה של – תשובה שכתב הנגיד ר' יהונתן – או נתן – הכהן שולאל (ראה עליו לעיל, מס' 254, הערה 2) בעניין פסול משפחות. גוף התשובה נדפס בס' זקן אהרן לר' אליהו הלוי, קושטנדינה תצ"ד, סימן א. מן הנאמר כאן עולה, כי השאלה הופנתה אל ר' יהונתן שולאל בקאהיר ואל רבני ירושלים. תאריך התשובה ויעדה אינם נזכרים בתשובה, אך מהקשר הדברים עולה, כי המאורעות שהביאו לעזיבת החכמים הם המאורעות שהתרחשו לפני בואו של ר' עובדיה מברטנורה בשנת רמ"ח / 1488, מאורעות אשר בעטיים עזב גם ר' יהונתן שולאל את ירושלים לפני שנתמנה לנגיד. ריבלין סבר, כי בעת כתיבת התשובה ישב הנגיד בירושלים. סברה זו מבוססת על פיסקה שבגוף התשובה – הנדפסת בס' זקן אהרן – ובה טוען ר' יהונתן שולאל: "וכל מאן דבעי למעבד יקרא לארץ ישראל דאנן עלה ומקבל עול מלכותא דרקיע דידה --- חזי ליה לקבל גזירתין. ומי שלא יקבל ברצונו יקבל בעל כרחו שמן השמים יסיעונו", כלומר, "וכל מי שרוצה לעשות כבוד לארץ-ישראל שאנחנו יושבים עליה, ומקבל עול מלכות-שמים שלה --- ראוי לו לקבל את גזירתנו". למרות הדברים האלה עולה בבירור מן הקטע שלפנינו, שר' יהונתן לא ישב בירושלים בעת כתיבת התשובה, שהרי מנע בעד השליח ללכת לשם. מדברי ר' עובדיה מברטנורה נודע, כי ר' יהונתן שולאל ישב בירושלים לפני מינויו לנגיד, וכי החזיק בה בית גם בזמן נגידותו. בבית זה התגורר ר' עובדיה (וראה להלן, מס' 275). דומה אפוא, כי ר' יהונתן ראה את עצמו איש ירושלים על-אף ישיבתו בקאהיר, וכי השתמש בשמה של ארץ-ישראל כדי לחזק את דבריו.
- 2 ר' יעקב נזכר בגוף התשובה כאיש שהביא את מכתבם של השואלים. דומה, שהוא ר' יעקב נקאוה, הנזכר גם באיגרת נוספת מימי נגידותו של ר' יהונתן שולאל (וראה להלן, הערך "עזה", מס' 11 והערה 8 שם; וראה גם לעיל, מס' 256, הערה 8).
- 3 כלומר, "שאם אינו הולך אלא בגללים". הקטע מתאר את עזיבתם של חכמי ירושלים מחמת הדוחק.
- 4 גם ר' שמואל נזכר באיגרת הנ"ל (הערה 2), שבה מובאת הוראה של ר' יצחק הכהן שולאל לתת חיטה לכלתו ולאשתו של ר' שמואל.
- 5 לדעת אסף הוא ר' שלום אשכנזי, מנכבדי היהודים בירושלים, שהזכיר אותו ר' משולם מוולטרה בשנת 1481 (וראה לעיל, מס' 225). אדם בשם זה שפונה בתואר מהר"ר נזכר בתעודה משנת 1483 (לעיל, מס' 257) ובשו"ת רלב"ח, סימן כו (וראה גם להלן, מס' 260, הערה 7).
- 6 דומה, כי המדובר בר' משה מפראגה, שלדברי ר' עובדיה מברטנורה ברח מירושלים לעזה בגלל המאורעות בירושלים לפני שנת 1488. וראה עליו להלן, מס' 272 והערה 1 שם (וראה להלן, הערך "עזה", מס' 13 והערה 4 שם).

אחרי שנת 1484

ירושלים, מס' 260

ע"א ---

- 5 --- כבוד הרב ר' נתן¹ יחי לעד
- יראה זרע יאריך ימים בטוב ובנעימים, מאת אחיך הנכסף ראות פניך, השואל תמיד בשלומך ובשלום אנשי ביתך וכל הנלוים אליך, מתפלל ומתחנן לאל, שיתמיד שלומך וגדולתך. גם אחי (שמרהו) צ(ורו) ו(גואלו) ובנו (שמרהו) צ(ורו) ו(גואלו) וכל קרובינו שואלים בשלום מעלתך הנשאה
- והרמה. הצעיר, צעיר התלמידים ורב הנודדים, החותם שמו בסוף האגרת מקצה בחוברת,
- 10 מודיע לכבוד מעלתכם, כי מיום בואי לכאן² אני חש בראשי ובמפרקתי מחמת [...] נפילה שנפלתי מעל הפרדה בלילה בצאתי מן המבוי שהיינו בו במצרים. והיתה נפילה של מות, לולי רחמי השם ית(ברך) וחסדיו שעשה עמי וזכה אותי לחזור לעיר הקדש זאת ולדרוך עפרה אחר יאוש. כן יזכנו ויזכה אתכם להקבר בה למען שמו³ וכל אהוביו הקדושים וכל ישראל בכלל. וכבואי לכאן חברו עלי אחותי וקרובותי ובית אבי, והיו מפתים אותי יומם ולילה ומוכיחים אותי על מה שלא השתדלתי להשיא לבני אשה בעודי בחיים, ואולי אזכה שיהיה לו זרע בחיי. למה אלך לבית עולמי בלב נשבר ונדכה, ולא הייתי רוצה להשיא אותו עד שיקבע לו שום מלאכה שיתפרנס בה תחלה. סוף דבר: הפצירו בי עד שנתרציתי להשיאו, אם אמצא אשה שתהיה הוגנת לו, ופניתי ימין ושמאל לתור לו מנוח שיהיה לו לעזר, ולא כנגדו, ולא ראיתי.
 - 20 וכשהגידו לו זה, נטה לבו לצד אחר, שלא ישר בעיני ולא בעיני קרובי, כי נטה לבו לרדוף אחר העושר להדבק לעשירים. וקרובותי היו מתפארים לפני ולפניו בזאת האשה שנשא ובמדותיה שהיו בה בבית אביה ושהוסיפה שבח על שבח בבית כבודכם. והיה הדבר קשה בעיני עד מאד, והייתי אומר להם: אני יודע,

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

בודאי שאין כמוה בהיותה בת רב ירא שמים וחסיד ועניו, שאין כמוהו
25 בכל זה המחוז,⁴ מוסף על היותה מורגלת בהנהגת מערבים⁵ נכבדים ויראי
השם, ולקחה מדותיהם ומנהגם, אבל איני יכול לעשות דבר זה שמא, חס) ו(חלילה),
ירע הדבר בעיני אהובינו ואור עינינו הנגיד י(חיה) ל(נצח), עד שהגידו לי שכבר שלח
להם (כבוד) ת(ורתו) אגרת, ואמרת לה: בתי, עד מתי תשארי עגונה, כי בן דודי לא
]]

ע"ב מצאתי בו שיהיה נשמע לעצתי לישא אותך. ועתה, בתי, הנשאי למי שתרצה, כי את בתי,
ומי שתנשאי לו ה[וא] בני.⁶ אמרתי להם: אם כן, לא נמצא לה] ... [ליותר נכבד מהרב ר'
שלום,⁷ ולא עוד אלא שאין לאהובנו כבוד ר' נתן יותר אהוב מהרב הנוכח,
ואנחנו רוצים ומשתדלים לקרב קרוביו ולאהוב אהוביו ולהחזיר האהבה
5 הקדומה ליושנה, ולא תזכרנה הראשונות. ועתה, אדוני, אל ירע בעיניך על]
הנער ועל אמתך, כי חי השם הנכבד והנורא, העונה אותי בעת צרה, שלא במעל
ולא במרד היו אלו הנישואין, ושאין בנו ולא בכל קרובינו מי שנתכוון לעשות
בזה דבר שיכעיס לבך, ואלו ידענו שירע דבר זה בעיניך, לא היינו עושין.
ולפי שאני חושב שימצאו קצת אנשים רעי התכונה, אשר לשונם לחרחר ריב
10 משולחים, ומשלחי מדנים בין אחים, ואפשר שיכניסו בלבך על מה שעשינו
שנתכווננו, חס ושלו, לעשות דבר זה מצד איבה או משטמה, ולעשות דבר
דבר! שאינו מתקבל לך, ולכך דחקתי עצמי עם חולשתי לכתוב לכבודך שני דברים
אלו, אחר שצויתי לבני להתנצל בעדי בכתבו שכתב לכבודך, כי מעת הנישואין
אני חולה, ואחר שעמדתי מערש דוי כשל כחי, ולא מצאתי בריאות באיברי
15 ובגופי כבתחילה, ומפרקתי עדין כואבת, ולא אוכל להחזיר פני ימין ושמאל
מחמת הנפילה, וכתבתי אלו השני דברים לאור הנר במרוצה, ואין לי יכולת
להאריך ולהרבות דברים. ומענין הספרים, דע, אדוני, שמצאנו אותם בין
ספרים מפוזרים זה בכאן וזה בכאן, ולקטנו אותם, עד שנשארנו לנו מהם
ד',⁸ והם: גמר(א) כתובות ופי(רוש) תלים בלשון הגרי⁹ ופי(רוש) אבות לר' ישראל בן ישראל¹⁰ ג(ם) כ(ן)
20 בלשון הגרי. אמרו: לא ימצאו אלו כי אם כשיבוא שרוין¹¹ ליקח הספרים עמו
למצרים, שנוריד כל הספרים ונמצא אותם, אמרנו להם בטוב. ואחר ימים
מצאנו הספר הראשון מפי(רוש) אבות, אמרו שהיה בעליה, ונשאר השלשה
עד עתה. ועתה, אדוני, בחסדך תשלח לנו האחד שהגיע לידך עם הבא
[... [עמו ג' ידות¹² של נייר לועזי,¹³ שהחליקו אותו שם.
25 [... [ם] בשני חציין לכל יד, ותתנצל בעדנו בכתבך לר'
[... [ה]כריח הזמן להתאחד הספר מעט אחר הזמן
[... [בכתבתו, ואל תאשים אותנו על מה שעשינו
]... [

מקור: כ"י קיימברג', ספריית האוניברסיטה, J. 246 1080.

פורסם: דוד, משפחת שולאל, עמ' 400–402.

ספרות: שם, עמ' 385–386.

- 1 איגרת לנגיד ר' נתן הכהן שולאל בקאהיר. הכותב, שישב בירושלים, היה ממקורבי הנגיד, אך חתימתו לא שרדה. עיקר המכתב הוא נישואי בנו של הכותב עם אישה שהיתה קשורה בבית הנגיד – אולי קרובת משפחתו – וגדלה בביתו. לנישואין מן-הסתם היתה משמעות מעמדית, ולכן עוררו את התנגדות הנגיד. כל הדמויות הנזכרות במכתב, פרט לנגיד, חיו בעת המאורעות בירושלים. הכותב אינו מציין שהוא מנאמני הנגיד במאבק עם מתנגדיו בירושלים, ולכן דומה, כי בעת כתיבת הדברים כבר שקעה פרשת ה"זקנים", אשר בעטייה ברח הנגיד מביתו שבירושלים (וראה לעיל, מס' 254). ייתכן אפוא, שיש לייחס את המכתב לסוף ימי נגידותו של ר' נתן, כלומר, לסוף שנות התשעים של המאה הטי"ו ולפני שנת 1502.
- 2 כלומר, לירושלים.
- 3 ברכה זו בדרך-כלל אמר אדם על עצמו. למשל: "שתביאני לארץ ישראל ושם אקבר"; ג' שלום, "קבלת האחים הכהנים", מדעי היהדות, ב (תרפ"ז), עמ' 226, בחתימת "תפלה נוראה לר' יעקב משגובייא". או: "והוא ברחמיו יחייני ויביאני להר קודשי ושם תהיה קבורתי"; א' פירקוביץ, "ע"ד המחבר ס' שושן סודות", הכרמל, כ (תרפ"א), עמ' 32; וראה גם להלן, מס' 276, ליד הערה 4. כאן המקור היחיד הידוע לנו המכוון את הברכה לאדם זר. ייתכן, שיש בכך כדי ללמד על זקנת הכותב והמקבל (והשווה להלן, שורות 16–17).
- 4 הכוונה ליחידה מינהלית שהיא גדולה מעיר אך קטנה ממדינה. הכותב מבקש להדגיש, כי הנערה היא בתו של תלמיד-חכם בולט בתחום ארץ-ישראל. מן-הסתם הכוונה לאדם שחי בירושלים והיה ממקורבי הנגיד.
- 5 כלומר, הנהגות של יהודי צפון-אפריקה. הדבר מתייחס לנאמר במפורש לעיל (שורות 22–23) על שהות הנערה בביתו של הנגיד, שמוצאו היה מתלמסאן שבצפון-אפריקה. הנערה עצמה היתה בת ירושלים, שכן אביה "אין כמוהו בכל זה המחוז", אלא ש"הוסיפה שבו על שבח" בהתחנכה בבית הנגיד.
- 6 עד כאן לשון מכתבו של הנגיד לנערה.
- 7 בעת ההיא נודע בירושלים ר' שלום אשכנזי (וראה עליו לעיל, מס' 259, הערה 5). בחוגו של הנגיד פעל גם סוכנו שלום בן יעקב, כותב המכתב המובא לעיל (מס' 256; וראה הערה 9 שם). אין להכריע מי הנוכח כאן. מכל-מקום נדמה, שאין זה ר' שלום אשכנזי, שהיה חכם נכבד ובעל התואר "מורנו" כבר בעת ביקורו של משולם מולטרה.
- 8 דומה, כי בעת שהותו במצרים נתבקש הכותב לבדוק את מצב רכושו של ר' נתן הנגיד בירושלים, לאחר שברח משם לפני שנת 1484 (וראה לעיל, מס' 254 והערה 1 שם). בשנת 1489 הפקיד ר' נתן את ר' עובדיה מברטורה על ביתו שבירושלים (וראה להלן, מס' 275).
- 9 כלומר, בערבית. בעת ההיא נודע בעיקר תרגומו הערבי של ר' סעדיה גאון לתהילים.
- 10 הוא פירוש מסכת אבות לר' ישראל בן יוסף מטולידו, בן המאה הי"ד, אחיו של ר' יצחק הישראלי בעל "יסוד עולם". על חיבור זה ראה: M. Steinschneider, Arabische Literatur, Frankfurt a/M 1902, No. 123, pp. 164–165.
- 11 כך! משמעות הביטוי אינה ברורה. אולי המלה משובשת, וצריך להיות "שראוין".
- 12 "יד" על-פי-רוב אינה מידה קבועה, אלא חלק יחסי מכמות נתונה. דומה, שכאן הכוונה לשלוש יחידות מקובלות, כגון חבילות או ארגזים.
- 13 כלומר, נייר איטלקי. על שקיעת ייצור הנייר במזרח בתקופה הממלוכית וחידרת השימוש בנייר איטלקי ראה: A. Ashtor, Levantine Sugar Industry in the Later Middle Ages – An Example of Technological Decline, IOS, VII (1977), pp. 266–273.